МУҲАММАД ЗАКАРИЁ РОЗИЙ ТАЪЛИМОТИДА “ҲАСАД” ИЛЛАТИНИНГ ФАЛСАФИЙ-АХЛОҚИЙ ТАЛҚИНИ

Ахмедов Руфат Пирматович

БухДУ тадқиқотчиси

Шарқ халқларининг фалсафий-ахлоқий тафаккури тарихида Муҳаммад Закариё Розий (IX–X асрлар) каби кўзга кўринган буюк намояндалар кам учрайди. Унинг илмий мероси фалсафа доираси билан чекланиб қолмай, тиббиёт фани ва ахлоқшуносликнинг етакчи йўналишларини ҳам қамраб олган – бу соҳаларда аллома кўплаб асарлар яратган. Инсон одоб-ахлоқидаги фазилат ва иллатларнинг турли кўринишларини қиёслаб, уларнинг келиб чиқиш сабабларини очиб беришда эса у юксак маҳорат намоён этган.

Ахлоқсизликнинг энг хунук тоифаларидан бири сифатида Розий ҳасадни талқин қилади. Унинг таърифича, бу иллат инсон қалбида ҳирснинг тўпланиб боришидан юзага келади. Ҳасадгўй кишиларнинг табиати ёвуз бўлиб, улар бошқаларни хафа қилишдан завқ оладилар. Бундай одамлар тўғрисида мутафаккир шундай ёзади: “одамларнинг нохуш ҳодисаларидан, гарчи одамлар уларга зарар етказмаган, зулм қилмаган бўлса-да, хурсанд бўлишади. Бундай одамнинг одати қарама-қарши жинсни ёмон кўришдир. Ҳолбуки, халқ аёллардан яхшилик қилишларини, бир-бирларига яхшилик қилишларини умид қиладилар” . Айни вақтда жамиятнинг аксар қисми дўстона ва фойдали бўлиб яшашга интилади. Бироқ айрим кишилар ҳасадга берилиб, уни қалбида асраб-авайлайдилар. Мутафаккир ҳасаднинг илдизини зиқналик характеридан кўради: бундан кўриниб турибдики, ҳасадгўй одам сабрсиз бўлиб, ўзида бор нарсанинг бошқа бировда ҳам бўлишини истамайди. Шу сабабдан Закариё Розий назарида “...ҳасад беҳисоб зарари бор жисмоний дарддир”. Яхши кишиларнинг ёрдам беришга интилишидан, бу қўпол ва нотўғри йўлдан қочишни исташидан ҳасадгўй одам чарчаган. Рашк ҳам, бахиллик ҳам ёмон одамларнинг иллатлари сифатида намоён бўлиб, бундай кишилар на яхши

инсонларга, на эзгу амалларга, балки фақат ўз ёмонликларига бағишланадилар. Энг аввало, улар ўзларини бошқалардан устун қўйиб, қалбида ўзига бўлган муҳаббатни зиёда қиладилар ва шу тариқа ҳасад доирасини кенгайтирадилар. Аммо ҳақиқат яхши ва хайрихоҳ кишилар тарафида қолади, одамлар ҳасад туфайли яхшиликдан умид узгач, уни ёмон кўрадилар. Покиза инсонлар наздида рашкчи жирканчдир, чунки ҳасадгўй айни пайтда бахил, баднафс, ёлғончи ва инсофсиз бўлади. Рашк ўзининг ҳасадли истакларини амалга оширишга шошилади ва “ҳеч қачон ёмонлик қилишдан сақланмайди”. Ҳасаддан кўзланган мақсад эса ҳеч қачон инсон зотига ёрдам бериш ва қўллаб-қувватлаш бўлмаган. Ҳасадгўй ўз яқинлари билангина чекланиб қолмай, ўзи танимаган ва ҳатто жуда узоқда яшайдиган кишиларга ҳам ҳасад қилади.

Розийнинг фикрича, ҳасаднинг энг ёмон кўриниши шундан иборатки, бировнинг бошига тушган ва ўша инсон учун жуда муҳим бўлган нарсага ҳасад қилган одам, унинг ўз мақсадига эришганини кўриб, илондек буралиб, кўп азоб чекади. Ҳасад юзага келганда, ҳасадгўйнинг ғаразли ҳийла-найранги ва айёрлиги ишга шошилади; айни пайтда унинг қалбида фақат ҳасад туйғусигина эмас, балки ҳаётида адоват ҳам ривожланади. Ҳаётда бундай рашк баъзан қариндошлар ва дўстлар, ҳатто биродарлар ва яқин танишлар ўртасида ҳам учраб туради. Гоҳида она ва қиз, ўғил ва ота, ака-ука, опа-сингил ўртасида рашк пайдо бўлиб, ота-она билан фарзанд ўртасидаги муносабатларнинг носоғломлашувига олиб келади – бундай хатти-ҳаракатлар эса жамиятни бефарқ қолдирмайди. Сабаби, оиладаги дўстлик ва ҳамжиҳатликнинг йўқолиши, унинг носоғлом тус олиши жамиятдаги бирдамлик ва ҳамжиҳатликнинг бузилишига сабаб бўлиши мумкин. Шундай экан, ҳасад оила ва жамият тараққиётига халақит берадиган юқумли касалликка ўхшайди; шу боис ҳасад ва бахилликка қарши кураш ақлли ва олим зотларнинг, ақл-идрок ҳамда ахлоқ устозларининг энг машаққатли

вазифаларидан бири ҳисобланади. Чунки ҳасадгўйларнинг аксариятида ҳасад қон ва қалбга сингиб кетган, қалбларида одатга айланган бўлади.

Кўриниб турибдики, ҳасад қилувчининг ҳолати ҳасад қилинувчининг ҳолатидан фарқ қилади. Шунинг учун ҳасадгўйлар севгилиси тўғрисида қандай тасаввур қилмасинлар, у ҳақиқатга мос келмайди. Ҳасад қилинаётган одамда буюк, улуғвор ва ажойиб нарса бор деб ўйлайди ҳасадгўй, аммо аслида ундай эмас. Бу ҳақда мутафаккир шундай ёзади: “Инсоннинг табиати шундайки, агар бирор давлат ёки улуғ мартаба ёки улуғ нафсни кўрса, барибир ўша ҳолга етишни орзу қилади ва у ҳолга эришган инсон саодат ва фаровонликнинг охири бўлишига ишонч ҳосил қилади. Лекин ҳақиқат бошқача. ...Кейинчалик вазият унчалик хурсанд эмаслиги маълум бўлди”.

Ҳасадгўй ўз мақсадига эришиб, машҳур бўлганидан кейин ҳам ўзини юқори поғоналарда кўришни истайди; чунки у орзу қилган мавқега етган бўлса-да, айни пайтда ўша мавқе унинг учун паст ва қадрсиз кўриниб, қайғу ва қўрқувдан азоб чекади. Кўп меҳнат қилган лавозимидан бўшатилиши мумкинлиги уни қўрқувга солади. Ғам-ғуссага ботишининг сабаби эса шуки, у ўз қудратининг чегарасига етиб, эгаллаб турган лавозимини адо этиб, шу билан бирга мартабасининг янада юқори даражасини сўрайди. Натижада ана шундай чалкаш ўй ва туйғулар ҳасадгўйни ғам-ғуссага, юрагини изтиробга, хавф-хатарга етаклайди. Шу билан бирга, бу мартабадан янада юқори чиқиш тўғрисидаги ўйлар унинг вужуди ва руҳини азоблайди. Бинобарин, донишманд ва зиёли киши олий мансаб ҳамда текин бойлик ортидан нафсга эргашмаслиги керак.

Энг яхши ҳолат, Розийнинг фикрича, оддий ва зарурий ҳаёт кечириш учун керакли нарсаларни топиш билан қаноатланишдир. Афсуски, бу оддий вазиятларнинг барчаси ҳаваскорлар учун қизиқарли ва завқли кўринади, зеро улар доимо эркин ривожланиш, тараққиёт ва юқори мартабаларга эришиш ҳақида қайғурадилар. Шундай бўлса-да, ҳасад қилувчиларнинг бахти қайғуларидан, тинчлиги ва роҳати эса қўл остидагиларнинг роҳатидан

камроқдир. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, бу инсоннинг доимий ва табиий ҳолати: одоб-ахлоқ, нафс ва иродасизлик, эзгулик, ҳасад ва қаноат каби зиддиятлар инсон қонида оқиб ўтади ва уларнинг ҳал этилиши қадим замонлардан то ҳозирга қадар давом этиб келмоқда. Демак, инсон жисм, руҳ ва ақлга эга бўлиб, уларнинг ҳар бири бир-бири билан боғлиқ, айни пайтда бир-бирига зиддир. Улардан ҳар биридан меъёрида фойдаланилса, дунё гулга айланади. Афсуски, амалда бу ҳаддан ташқарилик ва бепарволик кўринишида намоён бўлади: одам ўз ёлғонини еса, чегара ва воситаларни ташлаб, ҳаддан ташқариликка ёки бепарволикка мойил бўлади. Бошқа томондан, инсоннинг солиҳ бўлиши, ҳасад ва зиқналикдан холи бўлиши учун «соф қон» ирқига эга бўлиш ёки тегишли оила, мактаб ва жамоат тарбиясини олиш зарур. Бундан ташқари, у ақл ва ҳикмат билан иш тута оладиган даражада билимга эга бўлиши керакки, бу каби ёмон ишлар унинг ҳаётида содир бўлиб, касаллик ва бахтсизликка сабаб бўлмасин. Ёвуз “рашк” тоифаларидан фақат биттаси ҳақида сўз юритилди, холос; аммо ҳасаднинг орқасида шундай ёмон оқибатлар борки, у одамда очкўзлик, манманлик, ғаразлилик, нафс, худбинлик, нафрат, ёвузлик, ғазаб, ёлғон ва бошқа боғланиш омилларини келтириб чиқаради – бу эса одамни бошқа ҳайвонлардан фарқли равишда ҳайвонга айлантиради.

Хулоса қилиб айтганда, Розий ҳасаднинг сабабларини тадқиқ этиш билан чекланиб қолмай, уни даволаш ва бартараф этишнинг йўл ҳамда воситаларини ҳам ишлаб чиққан. Унингча, доно киши энг аввало ҳасаднинг зарари ва ёмон оқибатлари тўғрисида ўй юритиши керак, зеро ақлли одам фикрлаш жараёнида чуқур ва тўғри хулосалар чиқариб, ўзини ислоҳ қилишга катта ёрдам беради. Бошқа томондан, ҳасадгўй одамнинг яқинлари унинг ҳасади ва ғазабидан қўрқишлари, бошиданоқ унинг ғазабланишига йўл қўймай, мақсадларига эришишига тўсқинлик қилишлари зарур. Қолаверса, улар ҳасадгўйнинг шахсий ишига аралашишлари мумкин – кейинчалик ўша одам ўз хатти-ҳаракатидан хижолат тортиб, балки ёмон ишларидан воз кечишгача бориши мумкин. Хуллас, ҳасадни тузатиш учун яқинлар ҳам,

бегоналар ҳам унинг қалбида қизиқиш уйғотиб, ҳалоллик билан тўғри йўлга бошлашлари керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1 Азкайи Парвиз. Хаким Рази. Хикмати табии ва низоми фалсафии Мухаммад Ибни Закариёи Сайрафи. – Тегеран, 1382.

2. Закариёи Розӣ. Мунтахаби осор. — Душанбе: Адиб, 1989.

3. Джонбобоев С. Учение Абубакра ар-Рази в контексте философии иранских (таджикских) натуралистов//Известия Института философии, политологии и прав им. А. Баховаддинова АН РТ. – Душанбе, 2016. № 3. – С. 52-61.

4. Шайх Нажмиддин Кубро. Тасаввуфий ҳаёт. Тошкент: Мовароуннаҳр, 2004.

5. Абу Райҳон Беруний Танланган асарлар т.1 -Т.: 1957

6. М.Диноршоев Жизнь, наследия и философские воззрения Абу Бакра ар-Рази. Душанбе. 2013